

Chrismatorier til bare to slags olie

Af Thomas W. Lassen

Blandt de middelalderlige inventarstykker, der er bevaret fra vore kirker, hører chrismatorierne til de mindste og uanseligste, såvel i henseende til materiale som i udførelse.

Chrismatorier, der er beholdere til brug for den hellige olie, benævnes tillige chrismale, chrismarium, chrismekar, ungventarium, salveæske, oliekar og oliegemme m.v. (1).

Indvielsen af olien hører til de biskoppelige sakramentalier og finder sted i domkirkerne én gang årligt, i forbindelse med messen skærtorsdag. Særlige forskrifter for ritualet findes i pontifikalerne, og også for anvendelsen af den hellige olie findes anvisninger spredt i de liturgiske håndbøger (2).

Der skelnes i liturgien mellem tre slags indviet olie (til brug for såvel biskoppelige som præstelige, sakramentelle handlinger): *Oleum sanctum*, som også kaldes *Oleum catechumenorum*, bruges til salvning før dåben; *Chrisma*, også kaldet *Sanctum chrisam* – en blanding af olivenolie og vellugtende balsam – til brug ved præstevielser og andre ordinationer samt til indvielse af genstande, foruden ved selve dåben og ved konfirmation; og endelig *Oleum infirmorum*, der bruges til at salve syge og døende, hvorfra kommer betegnelsen »den sidste olie«.

Det årlige forbrug af indviet olie afhentes af sognepræsterne ved den respektive stiftskirke, og i de enkel-

te kirker opbevares olien forsvarligt i særlige beholdere. Formentlig har der normalt været tale om både de mindre brugskar, chrismatorierne, og større opbevaringsbeholdere, kander og lign.

Chrismatorierne hører til kirkens *vasa non sacra*, altså de ikke hellige kar, og fra udlandet kendes oliekar af meget vekslende former, udført i så at sige hvilket som helst materiale – guld, sølv, kobber, messing, tin, bly, horn, sten, glas o.s.v. (3).

De bevarede danske chrismatorier er alle malmstøbte, og sædvanligvis er de lukkede beholdere trepasformede med tre cylindriske rum, et for hver af de tre slags olie (jfr. fig. 1). Til markering af de enkelte rums indhold, er der som oftest på selve beholderen eller på låget anført bogstavforkortelser: S eller OS for *Oleum sanctum* (OC for *Oleum catechumenorum*), C eller SC for *Chrisma* og I eller OI for *Oleum infirmorum*. Højden af karrene er normalt mellem 4 og 6 cm og rummenes diameter omkring 3 cm.

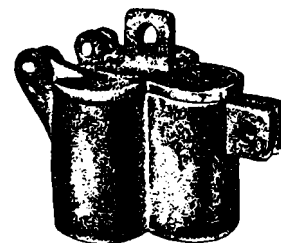

Fig. 1. Eksempel på trepasformet chrismatorium; Aalborg Historiske Museum (inv. nr. 5064). Tegning af Peter Skjøtt i Jan Kock: *Aalborg og middelalderen*; Aalborg 1973.

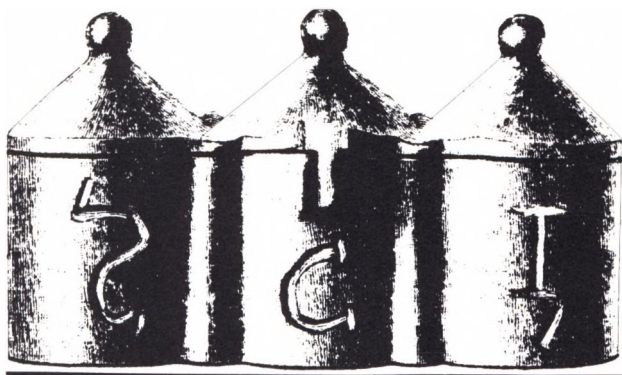
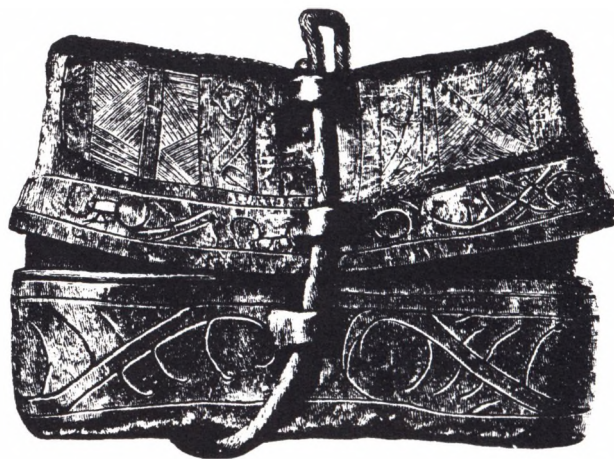

Fig. 2. Chrismatorium med tilhørende læderfederal; Statens Historiska Museum, Stockholm (inv. nr. 2146:42). Tegning efter Hildebrand (se note 1).

Foruden trepasformen, der i Danmark findes bevareret i vel et tyvetal eksemplarer, kendes også en type, hvor de tre små cylindre er ordnede på rad. Et chrismatorium af denne type kendes fra Statens Historiska Museum, Stockholm (se fig. 2), og på Nationalmuseet, Kbh., findes et låg til et kar af samme udformning (2. afd. inv. nr. D 2413).

I det følgende skal gøres opmærksom på en anden type chrismatorium, med bare to rum, der i det skandinaviske materiale hidtil kun er erkendt i de her omhandlede tre eksemplarer, hvoraf to er i danske samlinger, det tredje fundet i Visby på Gotland.

»Den gamle By« (fig. 3 og 4)

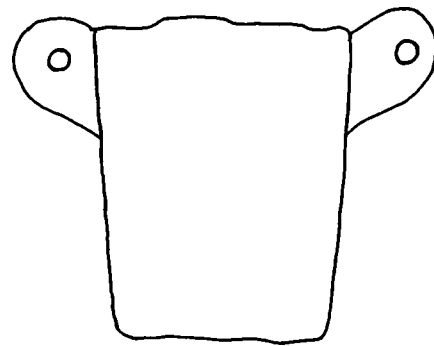
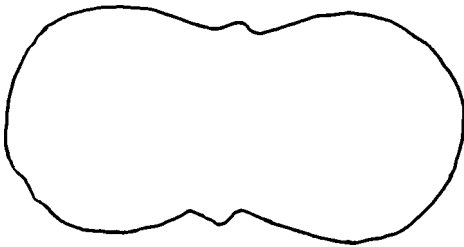
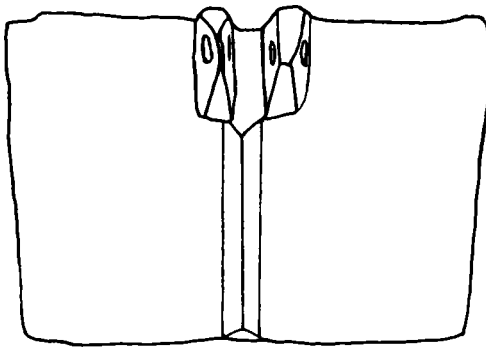
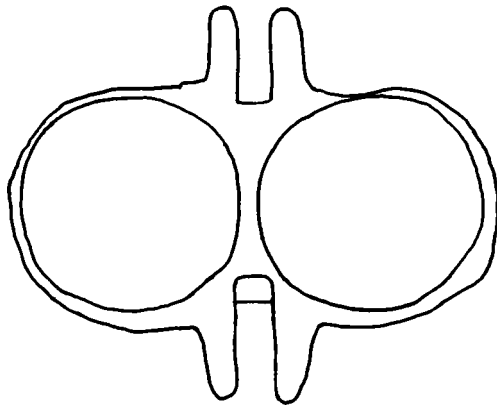
Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus, inv. nr. 874. Chrismatorium uden proveniens; efter bevaringstilstanden at dømme tilsyneladende jordfundet.

Det malmstøbte kar, der er ca. 4,5 cm højt og foroven har en bredde på 6,4 cm, består af to svagt koniske beholdere (diam. ca. 2,8 cm) hvorimellem en

Fig. 3. Chrismatorium beroende i »Den gamle By«. Foto: Preben Delholm.

Fig. 4. Skitseopmåling 1:1 af chrismatorium i »Den gamle By«. Tegning:
Ellen Gottliebsen.

skarprtrygget liste og på hver side to fremspringende kamme med gennemboring, til hængsling af låget bagtil og fortil som lukke. Låget er ikke bevaret.

Nørre Omme kirke (fig. 5)

Nationalmuseet, Kbh., 2. afdeling inv. nr. D 12273. Chrismatorium fundet 1933 i jordfyldt bag alteret i Nørre Omme kirke, Hind herred.

Kar af støbt malm, med to cylindriske rum og tilhørende låg. Højden med låg er 5,5 cm og bredden 7,5 cm; rummenes diameter ca. 3,0 cm. Mellem de to rum er på begge sider påsat en totrådet snoning af materiale som karret. Låget, der er forsynet med bæresken, er bagtil fæstnet med to hængsler og fortil forsynet med et lukke. På forsiden af karret er graveret bogstavbetegnelserne O og C, hvorover vandrette streger som abbreviationstegn.

Fig. 5. Chrismatorium fra Nørre Omme kirke. Foto: Lennart Larsen.

Visby (fig. 6)

Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar, Visby. Chrismatorium fundet ved udgravning 1973-74 i tomt af middelalderligt stenhus, kv. Apoteket, Visby (4).

Det brandskadede kar af støbt malm, har to svagt koniske rum imellem hvilke en skarprtrygget liste. Højden er uden låg 5,5 cm, og bredden foroven ca. 9 cm. På indersiden af det bagtil hængslede låg er karrets indhold betegnet ved bogstaverne S og C (spejlvendt).

Fig. 6. Chrismatorium fra Visby. Foto: RAGU.

Hvorvidt de tre omtalte chrismatorier er importstykker eller hjemlige arbejder kan ikke afgøres, ligesom tidsfæstelsen indenfor middelalderen er usikker. Bogstavformerne peger dog på, at en datering til den romanske stilperiode må være rimelig, i hvert fald for Nørre Omme karrets vedkommende.

Hvad angår karrenes indholdsbestemmelse lader forkortelserne O og C på chrismatoriet fra Nørre Omme kirke og bogstavbetegnelserne S og C på Visbykarret formode, at det ved chrismatorierne med bare to rum er Oleum infirmorum, der er udeladt og må have været opbevaret for sig. Dette er ikke unaturligt,

Fig. 7. Middelalderlig dåbsscene, hvor apostlen Paulus salves med chrisma opbevaret i et trepasformet chrismatorium. Fløjmaleri o. 1425 på altertavle fra Lambertikirken i Hildesheim, nu i Schloss Langenstein ved Halberstadt. Foto efter Carl Georg Heise: Norddeutsche Malerei: Leipzig 1918.

da sygeolien som oftest ved sygebesøg og berettelse af døende måtte kunne bringes uden for kirken. Vi må derfor forestille os, at der til dette formål har været særlige oliekar.

Små malmflasker, ampuller, er – omend fåtallige – ikke ualmindelige i danske museer, og måske kan disse have tjent som sådanne, let transportable beholdere til sygeolie. En anden mulighed er de bl.a. fra Tyskland kendte sygeciborier, hvor et lille kar til sygeolie er kombineret med et ciborium, til opbevaring af indviiede hostier (5).

Som det fremgår har chrismatorierne med to rum efter alt at dømme rummet de to dåbsolier, Oleum sanctum og Chrisma, og netop denne anvendelse bliver helt indlysende, når det betænkes, at den eneste brug præstegejstligheden måtte gøre af Chrisma, netop var ved dåbsvandets indvielse og ved salving ved dåben. Al anden brug af Sanctum chrisam tilkom biskopperne.

Eftersom de her omhandlede to-rums-chrismatorier utvivlsomt hører til sognekirkernes liturgiske kar, er det således muligt, entydigt at bestemme karrene som særlige *dåbschrismatorier*.

Om brugen af de to slags indviet olie ved dåbs-handlingen fås efterretning i de bevarede, middelalderlige dåbsritualer (6): Umiddelbart forud for dåben salves katekumenens bryst og ryg med Oleum sanctum, og efter selve dåben – ved neddykning eller overøsning – salves neofyten på issen med Chrisma, som en foregribelse af konfirmationen, der var forbeholdt biskoppen.

Afslutningsvis skal anføres et eksempel på, at også kirkernes inventarier kan give oplysninger om chrismatorier af den her nævnte art, idet der om Trefoldighedskirken i Uppsala 1519 berettes, at den – foruden et oliekar »infirmorum reservatum« – havde hele to kar »pro crismate oleo Sancto combinata« (7).

Noter

1. Om chrismatorier generelt se Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder (KLNLM), bd X: Liturgiska kärl, sp. 625f. Hans Hildebrand: Sveriges Medeltid, tredje delen; Stockholm 1898-1903, p. 697ff. Heinrich Otte: Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters, bd. I; Leipzig 1883, p. 260f.
2. KLNLM, bd XII: Olja och oljeinviqning, sp. 589ff. Jfr. desuden P. G. Lindhardt i Den danske Kirkes Historie, bd. III; Kbh. 1965, afsnittet De hellige handlinger, p. 115-52 passim.
3. Se f.eks. Fritz Witte: Die Liturgischen Geräte und andere Werke der Metallkunst in der Sammlung Schnütgen in Cöln; Berlin 1913, p. 79ff.: Ölgefäße. British Museum, A Guide to the Mediaeval Antiquities and Objects of Later Date; Oxford 1924, p. 39f. Jfr. i øvrigt Fr. B. Wallem: De islandske kirkers Udstyr i Middelalderen, 2. del. Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevarelse, Aarsberetning 1910; Kristiania 1911, p. 14f.
4. Karret er tidligere omtalt i Gotländskt Arkiv 1974, p. 123.
5. Witte, op. cit. note 3. Joseph Braun: Das Christliche Altargerät in seiner Geschichtlichen Entwicklund; München 1932, p. 326f.
6. Knud Ottosen: Danske middelalderlige dåbsritualer. Dansk teologisk Tidsskrift 1970, p. 31-54.
7. Nordisk Kultur, bd. XXIII – Kirkebygninger og deres Udstyr; Kbh. 1934, p. 80.